

KÜRESELLEŞME VE EGEMENLİK KAVRAMININ DEĞİŞMESİNE YOL AÇAN ETMENLER

Dr. Hacer Soykan Adaoğlu*

I. GİRİŞ

Küreselleşme adını verdiğimiz oluşum ile birlikte birçok kavram gibi egemenlik kavramı da daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Aslında egemenlik kavramı tüm disiplinlerde her zaman tartışılan, dinamik bir kavramdır. Her dönemdeki siyasal, sosyal, ekonomik olaylar, uluslararası sistemdeki gelişmeler ve demokratik devlet anlayışındaki değişiklikler egemenlik kavramını da etkilemiştir. Ancak, egemenlik kavramı daha çok değişimlerin krizler yarattığı dönemlerde sorgulanmıştır. Özellikle soğuk savaşın sona ermesinden ve 'Yeni Dünya Düzeni' tezinin ortaya atılmasından sonra egemenlik kavramı ile ilgili tartışmalar yoğunluk kazanmış ve daha çok da egemenliğin 'erimeye' başladığı iddia edilmiştir.

20. yüzyıl sonunda ortaya çıkan birçok gelişme, klâsik egemenlik kavramının niteliklerinin gerçekçi olmadığını göstermiştir. Bugün dünyadaki birçok yapılanma ulus-ötesi nitelik taşımakta, devletleri aşan boyutlarda gerçekleşmekte, dahası bireyler üzerinde devletlerden daha etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra; bireyler, şirketler, sivil toplum örgütleri ve diğer toplumsal gruplar uluslararası sistemin gelişmesinde ve dünya politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Tüm bu değişen yapı içerisinde egemenlik kavramının da değişmesi doğaldır¹.

Teknoloji ve iletişim alanındaki gelişmeler dünyayı neredeyse 'ortak alan' haline getirmiş, bir devletteki sosyal ve ekonomik değişimlerin diğerine etkisi ile karşılıklı bağımlılık (*interdependence*) kavramı ortaya çıkmıştır². Zaman içinde birey kavramının ve korunmasının önem kazanması ile insan hakları kavramı gelişmiş ve uluslararası alanda korunması gündeme gelmiştir. Bunun yanı sıra; ekonomik gelişmeler uluslararası boyut kazanmış, özellikle soğuk savaşın sona ermesi ve doğu blokunun dış dünyaya kapılarını açması ile çok uluslu şirketler dünya ekonomisinin yapısını etkilemeye başlamıştır.

* Doğu Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Görevlisi, e mail: hacer.adaoglu@emu.edu.tr

¹ ANSELL, Christopher K., WEBER, Steven, "Organizing International Politics: Sovereignty and Open Systems" *International Political Science Review*, 1999, Vol. 20, No. 1, s. 73.

² BIERSTEKER, Thomas J. - WEBER, Cynthia, *The Social Construction of State Sovereignty, State Sovereignty as Social Construct*, ed. BIERSTEKER, WEBER, United Kingdom, Cambridge University Press, 1996, s. 6.

Bunlara paralel olarak çevre ve ekoloji alanındaki gelişmeler, 'dünyanın ortak miras' olduğu fikri, uluslararası sistemi etkilemiştir. Soğuk savaşın sona ermesinden sonra dünyada yeni dengelerin kurulması ihtiyacı, uluslararası güvenliği ve işbirliği alanındaki gelişmeler, dünya barışını koruma çabaları, yeni uluslararası kuruluşların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Kosova, Bosna-Hersek olaylarında uluslararası toplumun müdahalesi, Birleşmiş Milletler'in Somali ve Haiti'deki insan hakları ihlallerini önleme gerekçesiyle gerçekleştirdiği operasyonlar ve benzer müdahaleler ile gündeme gelen 'kollektif müdahale' anlayışı egemenlik kavramının tartışılmasını gündeme getirmiştir³.

Tüm bu olaylar sınır-ötesi nitelik taşıırken, sabit sınırlar içinde devletin en büyük güce sahip olduğu anlayışı değişmiştir. Bugün egemenlik, bölünmez, sınırlanamaz ve mutlak olma niteliklerini kaybetmiştir. Bu çalışmada klâsik egemenlik anlayışının dönüşümü ele alınacak ve değişime neden olan makro etmenler incelenecektir. Aslında egemenlik kavramını etkileyen nedenler çok fazladır. Ancak bu çalışmada, daha çok sosyal boyut taşıyan ve uluslararası ilişkileri etkileyen nedenler incelenmeye çalışılacaktır.

II. EGEMENLİK KAVRAMININ DEĞİŞMESİNE NEDEN OLAN ETMENLER

Egemenlik kavramı, iç ve dış egemenlik olmak üzere iki ayrı görünüme sahiptir. Kısaca, iç egemenlik, kamu otoritesinin, devlet içinde nasıl örgütleneceği, etkin biçimde nasıl işleyeceği ile ilgilidir. Bu bağlamda, iç egemenlik, devletin ülke sınırları içinde tüm sosyal ve siyasî gruplara karşı üstün olmasını, kendi sınırlarında, giren ve çıkan mallar, insanlar v.b. üzerinde de mutlak biçimde kontrol sahibi olabildiğini ifade etmektedir⁴. Egemenliğin bu boyutu dikkate alınarak, devletin kendi ülkesi ve yurttaşları üzerinde en üstün otoriteye sahip olmasına, iç egemenlik yanında, pozitif egemenlik adı da verilmektedir⁵. Dış egemenlik ise, devletin başka bir devlete bağımlı olmadığını, diğer devletlerle hukuken eşit konumda olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. *Westphalian* egemenliği olarak tanımlanan bu egemenlik kavramı uyarınca, uluslararası toplumda her devlet irade özerkliği ile hareket eden ve karar veren bir hukuk süjesidir⁶. Uluslararası hukuk disiplininde, egemenlik yerine genellikle, bağımsızlık kavramı kullanılmaktadır. Burada kastedilen şey, egemen bir devletin başka otoritelerin etkisinde kalmadan uluslararası alanda tüzel kişiliğe sahip olması ve başkalarının müdahalesi olmaksızın varlığını sürdürebilmesidir⁷. Bu bölümde giriş kısmında çok kısa olarak değinilen etmenlerin iç ve dış egemenliğe etkileri incelenmeye çalışılacaktır. Bu etmenler; ekonomik, teknolojik ve askerî boyut taşıyan gibi görünseler bile, sonuçta hepsi sosyal birtakım oluşumlara neden olmakta ve bunlar da egemenlik anlayışının sorgulanmasına yol açmaktadır. İncelenen etmenler birbirlerini de etkilemektedirler. Bu da gü-

³ KITFIELD, James, "Not-So Sacred Borders, (National Sovereignty and Kosovo Crisis)" National Journal, November 1999, Vol. 20, s. 3386.

⁴ KOÇAK, Mustafa, Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2006, s.123.

⁵ HAKYEMEZ, Şevki, Yusuf, Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2004, s. 79.

⁶ KOÇAK, 2006, s. 126.

⁷ HAKYEMEZ, 2004, s. 88.

nümüzde sadece devletlerin değil, çeşitli olgu ve oluşumların da birbirine bağlı (*interconnected*) hale geldiğini göstermektedir.

A. DEMOKRATİK DEVLET ANLAYIŞINDAKİ GELİŞMELER

Egemenlik kavramı ile ilgili en önemli ve en yakın kavramlardan biri de kuşkusuz devlet kavramıdır. Devlet kavramının ortaya çıkışı, tarihin çok eski dönemlerine dayanır. Ancak günümüz anlamıyla ulusal devletler, ortaçağın sonlarında ve yeniçağın başlarında, Avrupa'da, feodalitenin çöküşü ve kilisenin siyasal etkisinin zayıflaması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Devlet, sınırlandırılmış toprak parçası üzerinde yaşayan insanları, ülke ve ulus kavramı altında toplanan bir kuruluş olarak karşımıza çıkmakta, gerek iç hukuk düzeninde, gerekse uluslararası ilişkilerde hiçbir denetim kabul etmeyen bir güç olarak görülmektedir. Devletler arasındaki sorunlar genellikle güç kullanılarak çözülmektedir ve devlet gücü ya da siyasal iktidar tek elde toplanmıştır. Bürokrasi tam gelişmiş ve vergilendirme de sistemleştirilmemiştir. Devletle toplum arasında yöneten-yönetilen ilişkisi açısından kopukluk söz konusudur. Böyle bir yapı, egemenliğin tek elde toplanması, bölünmezliği ve kısıtlanmazlığı açısından son derece uygundur. Ancak 17. ve 18. yüzyılların ekonomik ve sosyal koşullarının aksine günümüz modern devletlerinde demokrasi önemli bir yer tutmaktadır. Bugünün toplumu, kentleşme, sanayileşme, teknoloji ve bilimdeki gelişmeler sayesinde 17. ve 18. yüzyıl toplumlarından çok farklıdır⁸. Halkın egemenliği anlayışı, yasaların otoritesi, liderler ve anayasa toplumdan çıkmaktadır. Siyasal iktidarı elinde bulunduranlar 17. ve 18. yüzyıl yönetenleri gibi kesin güçlere ve yetkilere sahip değildir. Demokrasinin gelişmesi ile devlet - vatandaş ilişkisi değişmiş ve sorunların çözümleri ile ilgili yaklaşımlarda devlet tek otorite olma özelliğini yitirmiştir⁹. Çağdaş demokratik devletin başlıca niteliklerinden biri, onun siyasal ve sosyal bakımdan çoğulcu bir yapıya sahip oluşudur. *Oran'a* göre, demokrasi, 19. yüzyılda "çoğunluğun iradesi" anlamını taşıırken, 21. yüzyılda, "alt kimliklere saygı" anlamına dönüşmüştür. Bu sayede toplumda her türlü azınlığı temsil eden düşünce, talep ve çıkarları dikkate almak, demokrasinin temel direği haline gelmiştir¹⁰.

Soğuk-savaş döneminin sona ermesinden sonra egemenlikle demokratik normlar arasında sıkı bir ilişki gelişmeye başlamıştır. Hatta daha ileri giderek ancak demokratik devletlerin egemenliğinden sözedilebileceğini ileri sürenler de olmuştur¹¹. Devletin egemenliğine saygı duyulabilmesi için ülkede yaşayan herkesin politik, ekonomik ve kültürel haklarını kullanabilme olanağına sahip olması gerekir. Diğer bir deyişle egemen devlet, vatandaşlarının politik, ekonomik ve kültürel haklarına saygı duyan devlettir. Bu durumda sağlam bir egemenlik anlayışının öncelikli şartı olarak meşruiyet kavramı karşımıza çıkmaktadır. Devletin egemenlik tanımlaması ile bireylerin tek tek egemenlik algılamaları açısından bütünlük sağlandığı takdirde, güçlü bir egemenlik ortaya

⁸ PIERSON, Christopher, *The Modern State*, London, Routledge, 1996, s. 36.

⁹ KAPANİ, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993, s. 271.

¹⁰ ORAN, Baskın, "Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü, Azınlıklar ve Türkiye", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20, 2003, s. 62.

¹¹ CRAWFORD, James, "Negotiating Global Security Threats in a World of Nation States: Issues and Problems of Sovereignty" *American Behavioral Scientist*, May 1995, Vol. 38, No. 6, s. 882.

çıkart¹². Bu da ancak çoğulcu demokrasi ve hukuk devleti anlayışı ile gerçekteşebilir. Hukuk devleti, hukuka bağlı sınırlı bir devlet görüőüne dayanır¹³. Bu durum egemenliği kullanan siyasal iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması anlamına gelir. Yönetenlerin hukukla bağlı olduğu esasını içeren ve yurttaşlara hukuk güvenliği sağlamayı temel amaç olarak gören hukuk devleti ilkesi, devlet içinde herhangi bir organın mutlak ve sınırsız yetkilere sahip olması düşünceşyle çelişir¹⁴.

Hukuk devletinde siyasal iktidar yasalarla ve en önemlisi anayasa ile bağlıdır. Bu durumda anayasa en üstün iktidar olarak görülebilir¹⁵. Ancak anayasayı yapmaya yetkili kurucu iktidar bile mutlak ve sınırsız yetkilere sahip değildir. Genel hukuk prensipleri ve insan hakları gibi birtakım evrensel normlara uymak zorundadır. Görüldüğu gibi bugün demokrasi kavramı eskiden tanımlandığı gibi 'halk için idare' anlamını çok aşmıştır¹⁶. Demokrasinin gelişmesi sonucunda vatandaşlar, siyasal kararların alınmasına ve yasaların yapılmasına doğrudan katılmasalar bile bu kararları çeşitli mekanizmalarla etkileme olanağına sahiptirler¹⁷. Kitle haberleşme araçlarının gelişmesi, sivil toplum örgütlerinin etkinliğinin artması ile kamuoyunun oluşumu kolaylaşmakta ve etkinliği de artmaktadır. Kamuoyu baskısı ile yönetenle yönetilenler arasında bir uzlaşma sağlanması olasılığı gündeme gelmektedir. Daha çok yasaların yapılması aşamasında kendini gösteren bu süreç, devletin en önemli güçlerinden biri olan yasa yapma yetkisini sınırsız ve tekel şeklinde kullanmasını engellemektedir.

Demokrasinin gelişimi, halkın yönetime katılmasını ve siyasal iktidarı denetlemesini sağlamış, bu da, egemenliği kullanan siyasal iktidarın yetkilerinin kısıtlanması sonucunu doğurmuştur. Ancak, demokrasinin gelişmesinin tek sonucu halkın yönetime katılımının ve etkisinin artması değildir. Bunun yanında devletler, birtakım sorunlara çözüm ararken demokratik normlar içinde kalmak ve uluslararası hukuka uygun hareket etmek zorundadırlar. Dolayısıyla sorunları güç kullanarak çözmek demokrasilerde son derece istisnai bir durumdur. O halde, egemenlik, hukuksal sorunları hukusal yöntemlerle inceleyip, hukuksal çözümlere kavuşturmak şeklinde anlaşılabilir¹⁸. Günümüz "modern sınırlı egemenlik" anlayışına göre egemenlik, içte anayasanın, dışta ise, uluslararası hukukun çizdiği sınırlarla daraltılmış ve sonuçta devletin görevlerini yerine getirebilmesi için kullanılması zorunlu yetkiler demetine dönüşmüştür¹⁹.

Egemenliğin bölünmezliği toprak bütünlüğu ile de ilişkilidir. Özellikle etnik ve dini sorunlar yaşıyan devletlerde, demokrasinin gelişimi ile bu sorun-

¹² DAVUTOğLU, Ahmet, "Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği", Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 20, 2003, s. 55.

¹³ KAPANİ, Münici Politika Bilimine Giriş, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 59.

¹⁴ UYGUN, Oktay, "Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi", Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 20, 2003, s. 253.

¹⁵ PIERSON, 1996, s. 18.

¹⁶ SCHATTSCHEIDER, E.E ,The Semisovereign People, San Francisco, Holt, Rinehart & Winston, Inc, 1983, s. 128.

¹⁷ GINSBERG, Benjamin, The Captive Public, New York, Basic Books Publishers, 1986, s. 203.

¹⁸ TURHAN, Mehmet, "Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkileri ve Türk Anayasa Mahkemesi", Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 20, 2003, s. 220.

¹⁹ KOÇAK, 2006, s. 127.

lara çözüm yolları da değişmiştir. Devletlerin bu alanda karşılaştıkları en önemli sorun, etnik, dini ya da kültürel grupların devletin iç egemenliğine ortak olmak istemeleri ya da daha ileri giderek bağımsızlık iddiaları ile dış egemenlik de talep etmeleridir. Bu sorun karşısında güç kullanılarak çözüm getirilmeye çalışılsa bile bunun yeterli olmadığı görülmüştür. Devlet, bu noktada çeşitli etnik, kültürel ve dini grupların birarada yaşamasını sağlayıcı önlemleri almak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla devlet, zaman zaman bu grupların isteklerini gözönüne alarak düzenlemeler yapmaktadır. Hatta bazı durumlarda daha ileri giderek otonom bölgelere izin verilmek suretiyle iç egemenliğin bölündüğü de görülmektedir²⁰.

B. DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

Aralık 1999'da, binlerce insan Dünya Ticaret Örgütü'nü protesto etmek için Seattle sokaklarına dökülmüştü. Protestocuların iddialarından biri de, yeni ekonomik düzenin devlet egemenliğini ortadan kaldırma tehlikesiydi. Aslında bu görüş çok önceden tartışılan bir görüştü. Paranın hızındaki artış, sermayenin ulusal sınırlar arasındaki akışı ve dünya ticaret ve finans merkezleri arasındaki bağlantılar, ekonomik düzendeki değişimin göstergeleri olarak nitelendirilmektedir²¹. Ekonomik düzendeki bu değişimler, devletleri ve dolayısıyla egemenlik kavramını etkilemiştir. Bu etkinin ne olduğunu incelemeyen önce dünyadaki ekonomik düzenin ana hatlarına bakmakta yarar vardır.

Bu düzenin en belirgin özelliği, ticaretin, üretimin ve sermayenin ulus-ötesi bir nitelik kazanmasıdır. Ticaretin gelişmesi, küresel bütünleşmenin en belirgin göstergesidir. Ticaretin gelişmesi ile birlikte özellikle batı ülkeleri arasında birbirine bağımlılık artmış, rekabetin yönü değişmiştir. Geçmişte devletler bölgesel kontrolü ve doğal kaynakları ele geçirmek için rekabet ederken, bugün dünya ekonomisindeki pazar payları için rekabet etmektedirler. Dahası bu rekabetin tarafları, sadece devletler değildir. Devletler, ekonomi alanındaki yetkilerini başka kurumlarla da paylaşmak zorunda kalmaktadırlar. Bunlardan en önemlisi çok uluslu şirketlerdir²² (ÇUŞ). Uluslararası ticaretin gelişmesinde, ulus-ötesi nitelik kazanmasında ve uluslararası iş bölümünün şekillenmesinde en önemli rolü çok uluslu şirketler oynamıştır. Ayrıca iç pazarların tek bir uluslararası pazar haline gelmesine neden olmuşlardır. Bu dünya pazarı, ülkeleri, bölgeleri ve şehirleri birbirine bağlamaktadır. Bu yeni rekabet ortamı içinde devletlerin 'davranışları' da değişmektedir. Endüstri ve ticaret politikaları, neredeyse savunma ve dış politikadan daha önemli olmaya başlamıştır. Hatta siyasal organizasyonun ekonomik amaçları gerçekleştirmekte bir araç olduğu dahi iddia edilmektedir²³. Tüm bu gelişim, devletin karar alma sürecini etkilemekte ve devletler çoğu zaman ülkelerine daha fazla yatırımcı çekmek için düzenlemeler yapmaktadırlar. Dolayısıyla siyasi otorite, kendi dışındaki etmenlerin etkisi ile hareket etmek zorunda kalmaktadır.

²⁰ KHAN, L. Ali, *The Extinction of Nation State*, Hague, Kluwer Law International, 1996, s. 117.

²¹ CAMILLERI, J. A. - FALK, Jim, *The End of Sovereignty*, United Kingdom, Edward Elgar Publishing Ltd., 1994, s. 69.

²² STRANGE, Susan, "The Defective State", *Daedalus*, Spring 1995, Vol. 124, No. 2, s. 56.

²³ HOWELL, Llewellyn D., "The Age of Sovereignty Has Come to an End", *USA Today*, September 1998, Vol. 127, No. 2640, s. 23.

Sermayenin dolaşımı ile birlikte işgücünün dolaşımı da gündeme gelmiştir. Kırsal kesimden kente göç sanayileşmeyi hızlandırmış, üçüncü dünya ülkelerinde ucuz işgücü olanağı sağlamıştır. Bu da birçok yabancı şirketi bu ülkelere çekmiştir. Hong Kong, Singapur, Tayvan ve Çin gibi ülkeler üretim merkezleri haline gelmiştir. Çok uluslu şirketlerin bir ülkeye yatırım yapması, politik ve sosyal sonuçları da beraberinde getirmektedir. Ülkedeki üretimin plânlanması konusunda ÇUŞ devletlere büyük etki yapmaktadır. Bu şirketler yerel şirketlere oranla daha büyük sermayeye ve daha üstün teknolojiye sahip olduklarından, daha fazla insan istihdam etmekte ve siyasal otorite üzerinde daha etkili olabilmektedirler. Buldukları ülkelerdeki yasaların değişmesi yolunda devlete baskı yapmakta, devletle bu şirketler arasında bir pazarlık süreci yaşanmakta ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu pazarlık şirketler lehine sonuçlanmaktadır²⁴. Finansal piyasaların küreselleşmesi, uluslararası bankacılığın yaygınlaşması ve döviz piyasası işlemlerindeki gelişmeler, sermaye ve finansın uluslararası nitelik kazanmasına ve sınırlar arasında dolaşmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmelerden en çok etkilenenler gelişmekte olan ülkeler olmuştur. Birçok ülke ve ulusal ekonomiler dış borç krizi yaşamaya başlamış, bunu aşmak için Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na bağımlı hale gelmiş ve onların koyduğu şartları kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Genel hatlarıyla belirtilen bu tablo, ulusal ekonomilerin birbirine daha bağımlı hale gelmelerine neden olmuştur. Ekonomideki bu birbirine bağımlılık birçok bölgesel ve küresel kuruluşun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlara örnek olarak Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması ve Dünya Ticaret Örgütü gösterilebilir. Küresel ekonominin getirdiği birçok problemi çözmeye tek başına etkili olamayan devletler, bu kuruluşlarla işbirliği yapmak ve onların kararlarına uymak durumunda kalmışlardır. Örneğin, Dünya Ticaret Örgütü'nün aldığı kararlarla devletlerin 'ellerini bağladığı' iddia edilmiştir²⁵. Bu kararlar, devletlerin yasama ve vergilendirme yetkilerini kısıtlayıcı nitelik taşımaktadır²⁶.

Sonuç olarak, siyasal otoritenin içte en üstün iktidar olma niteliği zayıflamış, uluslararası alanda da devletlerin eşitliği 'zayıf' ve 'güçlü' devletler ayrımı ile zedelenmiştir.

C. TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN ETKİSİ

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, dünya, yoğun bir teknolojik gelişim içindedir. Teknolojinin gelişmesi, sınırlar ötesine geçmesine ve yayılmasına neden olmuştur. Teknolojideki gelişmeler, devletin içte en güçlü otorite ve dışta da bağımsız olma özelliklerini nasıl etkilemiştir? Bu soruyu yanıtlamak için teknolojik gelişmelerin uluslararası sistemi, devletleri, ekonomik ve politik düzeni nasıl etkilediği incelenmelidir.

Devletlerin uluslararası alandaki gücü daha çok askerî gücü ile ölçülmektedir. Bugün teknoloji alanındaki gelişmeler, en fazla devletlerin askerî gücüne etki etmektedir. Dolayısıyla devletlerin bu teknolojiye erişimleri büyük

²⁴ STRANGE, 1995, s. 59.

²⁵ STOKES, Bruce, "Economic Interests: It's All About Power", National Journal, November 1999, Vol. 20, s. 3393.

²⁶ WANG, Guiguo, "The Impact of Globalization on State Sovereignty", Chinese Journal of International Law, 2004, Vol. 3, s. 477.

önem taşımaktadır²⁷. Özellikle nükleer silâhlara sahip ülkelerin egemenliklerinin daha rahat korunduğu iddia edilmektedir. İç egemenlikte önemli olan noktalardan biri de yöneten-yönetilen ilişkisidir. Teknolojideki değişim, bu ilişkiyi nasıl etkilemektedir? Silâh teknolojisindeki değişimin, devletin içteki kontrolünü artırıcı rol oynadığı varsayılabilir. Ancak demokratik hukuk devletinde, yönetenlerin vatandaşları üzerinde güç kullanması mümkün değildir. Bu durum, devletin meşruluğunu sarsacağından askerî teknolojideki gelişmeler, pratikte iç egemenliğe etki etmemektedir. Tam tersine, teknolojik gelişmeler devletin tekeli otoritesini tehdit edecek niteliktedir. İletişim teknolojisindeki gelişmeler sayesinde, halk devletin her adımından haberdar olmakta, bu da devleti ya da siyasî otoriteyi istediği her şeyi yapmaktan alkoymakta ve netice itibarı ile iç egemenliği sınırlamaktadır. Dahası devletin sahip olduğu birçok teknolojik olanağa devlet dışı birimler de sahip olabilmektedir.

Bu ortamda, teknoloji üreten şirketlerle, devletler arasında bir iletişim ortaya çıkmaktadır. Şirketlerin bu teknolojiyi üretebilmeleri için devletin gerekli yasal ortamı yaratması gerekmektedir. Buna karşılık devletler de rakiplerine ve teknolojik ilerlemeye yetişmek için üretilen teknolojiye ulaşmak zorundadır. Şirketlerin birleşmeler yolu ile büyümesi ve üretimin her aşamasını kontrol olanağına sahip olmaları, ilişkinin devlet aleyhine gelişmesine neden olmuştur²⁸. ÇUŞ devletlerden birtakım taleplerde bulunmakta ve devletler de üretilen teknolojiye olan ihtiyaçları nedeniyle bu talepleri karşılamak zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla siyasî otorite, devlet içinde kararlar alırken kendi istekleri dışındaki etmenlere bağlı kalmaktadır.

Teknolojideki en hızlı değişim, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde gerçekleşmektedir. Aslında bu gelişmeler, devletin içteki hakimiyetini kurmasına yardımcı olabilecek gelişmelerdir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi demokrasi içinde devletin bu imkânları bir egemenlik kurma, vatandaşları kontrol amacıyla kullanma olasılığı zayıftır. Bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin de aynı teknolojiye ulaşma imkânı, ters etki yaratabilmekte ve yönetilenlerin siyasî otoriteyi kontrol etmesi sonucunu doğurabilmektedir. Telekomünikasyon, yeraltı kabloları, internet ve uydu sistemlerindeki gelişmeler bu teknolojilere sahip ülkelere büyük bir üstünlük sağlamaktadır. Bu teknoloji sayesinde ülkeler, başka ülkeleri izleyebilmekte, radyo, televizyon ve internet yayınları ile sınırları aşarak, ülkelerin iç sorunlarına müdahale edebilmektedirler. İletişim alanındaki gelişmelerin bir diğer sonucu da toplumların birbirlerini daha yakından tanımalarına olanak sağlamasıdır. Bu sayede toplumlar arasında ortak değerler kurulmakta bu da bölgesel ve evrensel değerlerin oluşmasını sağlamaktadır. Bu gelişme, bireyle siyasal otorite arasındaki ilişkiyi etkilemektedir. Birey, evrensel normları ve değerleri uygulaması yolunda devlete baskı yapmaktadır²⁹. Görüldüğü gibi tüm bu gelişmeler devletin içte ve dışta klâsik rolünü değiştirmekte, devlet bu değişimleri düzenleyen bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır.

²⁷ CAMILLERI - FALK, 1994, s. 105.

²⁸ İbid, s. 117.

²⁹ MADRID, Miguel de la, "National Sovereignty and Globalization", Houston Journal of International Law, Spring 1997, Vol. 19, No. 3, s. 556.

D. ULUSLARARASI GÜVENLİK VE SAVUNMA ALANINDAKİ GELİŞMELERİN ETKİSİ

Klasik anlamda egemenlik, bir devletin meşru güç kullanma yetkisine sahip olması sonucunu doğurur. Bu güç sayesinde devlet, içte düzeni sağlar, dışa karşı da bağımsız bir devlet olma özelliğini korur³⁰. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ağırlık kazanan küresel güvenlik anlayışı, devletlerin bu alanda tek başına hareket etme ve karar verebilme yetkilerini sınırlamıştır. Soğuk savaş döneminde doğu ve batı blokları kendi aralarında yaptıkları anlaşmalarla askerî ve politik ittifaklar kurmuşlardır. Bu anlaşmalar egemen devletler arasında oluşsa da iki süper güç olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve eski Sovyetler Birliği bu blokları egemenliği altına almış durumdadır. Hatta bu dönemde dünya haritasının neredeyse ülkelere değil, bloklara göre bölündüğü söylenebilir³¹. Doğu-Batı bloklaşması yalnız askerî değil, ekonomik ve ideolojik bir bloklaşma da olduğundan, aynı blok içindeki ülkeler birbirlerine daha bağımlı hale gelmişlerdir.

Soğuk savaşın sona ermesi, küresel güvenlik anlayışının gerekçelerini değiştirmiştir. Soğuk savaş döneminden sonra çatışmalar artmış ve soğuk savaş döneminin çözümleri geçerliliğini yitirmiştir. Son yıllarda Birleşmiş Milletler (B.M.)'in bu tür iç sorunlara müdahale ettiği görülmektedir³². 1990'da Somali ve Haiti'ye olan müdahalesi, insan hakları ve uluslararası güvenlik konularının mı egemenliğin mi daha öncelikli olduğu tartışmalarını başlatmıştır. Bu ve benzer tartışmalar ve gelişmeler sonucunda, B.M. Güvenlik Konseyi, egemenlik kavramının, uluslararası barış ve güvenliğin gereklerine göre yeniden ele alınmasını istemiş; ancak başarılı olamamıştır. Bu dönemden günümüze kadar, insani müdahale ve devlet egemenliğine saygı ikileminin birçok kez gündeme geldiği görülmektedir. Dönemin Genel Sekreteri *Kofi Annan*, Birleşmiş Milletler'e sunduğu *Millenium* raporunda bu ikileme dikkat çekmiştir: "*İnsani müdahale aslında egemenliğe karşı kabul edilemez bir saldırı ise, Ruanda ve Serebrenika olayları gibi insan haklarının kitlesel ve sistematik olarak imha edildiği ve ortak insani değerlerimizi tehdit eden olaylara karşı nasıl tepki vermeliyiz? Burada bir ikileme ile karşı karşıyayız. İnsanlığı savunmak ile egemenliği savunmanın önemli prensipler olduğunu reddedecek çok az insan vardır. Ancak bu gerçek, iki prensibin çatışması durumunda hangisine öncelik vermemiz gerektiği konusuna yanıt oluşturmamaktadır*"³³. Tüm bu sorgulamalara ve uygulamada egemenlik anlayışında meydana gelen değişimlere karşın, B.M. Anlaşması'ndaki egemenlik anlayışı yeniden düzenlenememiştir. Son yıllarda çıkan iç çatışmalarda ortaya konan ana neden, bu ülkelerde otorite boşluğu nedeniyle 'egemenliğin' söz konusu olmamasıdır. B.M. Güvenlik Konseyi, bu durumda uluslararası güvenliğin de tehlikeye düştüğünü ve müdahale edilmesi gerektiğini, böyle bir devletin egemenliğine saygı duyulamayacağını

³⁰ NOLAN, Janne E., "Sovereignty and Collective Intervention: Controlling Weapons of Mass Destruction", *Beyond Westphalia*, Ed., Gene M. Lyons ve M. Mastanduno, Baltimore, John Hopkins University Press, 1995, s. 170.

³¹ CAMILLERI - FALK, 1994, s.143.

³² AKNES, Age, "The United Nations and Intra-State Conflicts", *Subduing Sovereignty*, ed., Marianne Heiberg, London, Printer Publishers, 1994, s. 97.

³³ ANNAN, Kofi, "We the Peoples: The Role of United Nations in the 21. Century", New York, United Nations, 2001, s. 48.; www.un.org/millennium/sg/report.

iddia etmiştir³⁴. Bu noktada karşımıza ilginç bir ikilem çıkmaktadır: Egemenlik, bir taraftan aşınmakta ve önemini yitirmektedir. Diğer bir taraftan ise, yokluğu durumunda, bir devlete müdahale nedeni oluşturacak kadar önem arz etmektedir. İşte bu ikilem, egemenlik kavramının aslında erimediğini, sadece içerik değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Egemen devlet; barışı, huzuru ve insan haklarına saygıyı koruyabilen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nükleer ve kimyasal silâhların gelişimi ve ulusal bağımsızlık hareketleri savaşların yayılma olasılığını artırmıştır. Bir ülkede ya da bölgede çıkan çatışma kolayca başka ülkelere de yayılabildiğinden, bu durum, ilgili ülkenin iç sorunu sayılmamaktadır. Bunun en dramatik örneklerinden biri de eski Yugoslavya'nın dağılması ile yaşanmıştır. Ülkelerin tek başına kendi güvenliklerini garantiye almaları oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle küresel ya da bölgesel savunma fikri gelişmiş ve çeşitli kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bu tür kuruluşlara üyelik, devletlerin savunma ve güvenlik alanındaki yetkilerinin de kısıtlanması anlamına gelmektedir³⁵.

Küresel güvenlik anlayışının bir diğer sonucu da ülkelerin askerî güçlerinin uluslararası hukukla sınırlandırılmasıdır. Nükleer silâhlardan arındırma ile ilgili uluslararası düzenlemeler buna örnektir. Askerî güçle ilgili konular, devletin gücü ve egemenliğinin de sembolü olarak görülmektedir. Kendi ülkesi içinde istediği teknolojiyi kullanmak, silâh teknolojisini geliştirmek klâsik egemenlik anlayışına uygundur³⁶. Buna karşılık uluslararası toplum kitle imha silâhi adı verilen nükleer, kimyasal ve biyolojik silâhların kontrolü çabası içindedir.

Bu konu, son yılların diplomatik ilişkilerinin en önemli gündemini oluşturmakta ve uluslararası hukuk normları ile düzenlenmektedir.

Kimyasal ve biyolojik silâhların kontrolü ile ilgili ilk uluslararası sözleşme 1925 Cenevre Protokolü'dür³⁷. Ancak bu Protokol sadece kimyasal ve biyolojik silâhların kullanılmasını yasaklamakta, üretimine ilişkin kısıtlama getirmemektedir. Daha sonraki yıllarda, bu tür silâhların üretiminin ve satışının da kontrol altına alınması çalışmaları yapılmıştır. Bunlara örnek olarak 1970 Nükleer Silâhların Yayılmasının Önlenmesi Sözleşmesi³⁸ gösterilebilir. Ayrıca uluslararası güvenliği tehdit edecek davranışlarda bulunan ülkelere silâh ambargoları getirilmektedir.

Tüm bunlar, devletin egemenliğinin sınırsız nitelik taşımadığını ve iç işlerine karışabileceğini göstermektedir. B.M.Antlaşması'nda 'iç işlerine karışmama'³⁹ olarak formüle edilen dış egemenlik anlayışı da, gelişen bu olaylar nedeniyle eski önemini yitirmiştir. Kişi hakları ve güvenliğinin devlet egemenli-

³⁴ MAKINDA, Samuel, "The United Nations and State Sovereignty: Mechanisms for Managing International Security", *Australian Journal of Political Science*, 1998, Vol. 33, No. 1, s. 109.

³⁵ GÜNDÜZ, Aslan, "Eroding Concept of National Sovereignty: The Turkish Example", *Marmara Journal of European Studies*, 1991, Vol. 1, No. 1-2, s. 109.

³⁶ NOLAN, 1995, s. 170.

³⁷ Boğucu, Zehirleyici ve Benzer Gazların ve Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Protokol, Cenevre, 17 Haziran 1925, metin için bakınız, www.unog.ch

³⁸ Nükleer Silâhların Yayılmasının Önlenmesi Sözleşmesi, 1 Haziran 1968, metin için bakınız, www.un.org

³⁹ 26 Haziran 1945 tarihli Birleşmiş Milletler Antlaşması, Madde 2/7, metin için bakınız, www.un.org

ğinden önce gelmesi gerektiği, uluslararası toplum tarafından yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede dış egemenliğin bir diğer yönü olan ve ülkelere, başka bir ülkenin sınırlarını ihlâl etmeme yükümlülüğünü yükleyen prensip de uluslararası güvenlik adına bozulabilmektedir. 'Kollektif müdahale' şeklinde gerçekleştirilen bu müdahaleler, daha çok Körfez Savaşı'ndan sonra tartışılmaya başlanmıştır. B.M. düzeninde devletler, uluslararası ilişkilerde başka bir devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, kuvvet kullanma tehdidinde başvurmaktan kaçınmak yükümlülüğü altındadır⁴⁰. Bunun istisnası, meşrû müdafaa durumudur. Bunun dışında bir kuvvete başvurma durumu, B.M. bünyesinde Güvenlik Konseyi tarafından alınacak bir kararla belirlenebilir⁴¹. Oysa, son yıllarda, insanî amaçlı askeri müdahale, B.M. düzeni dışında da kullanılmaya başlanmıştır. Kosova Krizinde, Sırbistan'a müdahale NATO tarafından gerçekleştirilmiş, Irak'a müdahalede ise, Güvenlik Konseyi kararı için oylamaya gidilmesine bile gerek görülmemiştir⁴².

Bu olumsuzluklara karşın, birçok olayda, uluslararası toplumun, müdahaleden yana tavır koyduğu ve hatta bunu beklediği de bir gerçektir. Bu durumda, kuvvet kullanmanın meşru olması, gerekenin ötesinde bir şiddet kullanmaya dönüşmemesi ve insancıl hukuku ihlâl etmemesi beklenmektedir⁴³.

E. İNSAN HAKLARI ALANINDAKİ GELİŞMELER

Devletlerin içte en üstün ve tek, sınırlandırılmaz otoriteye sahip oldukları, bu nedenle de devletlerin iç işlerine karışılmayacağı ilkesi, insanî müdahaleler nedeniyle zayıflamıştır. Bu müdahaleler, uluslararası güvenliğin korunması nedeniyle olabileceği gibi insan hakları ihlallerinin önlenmesi amacıyla da olabilmektedir. Bireylerin belli bir ülkenin vatandaşı olmasının ötesinde insan oldukları fikri geliştikçe, devletin vatandaşları üzerindeki hakimiyeti de zayıflamıştır. Özellikle soğuk savaş döneminin sona ermesi ve 'yeni dünya düzeni' oluşumunun ortaya atılması ile demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı gibi kavram ve değerler öncelik kazanmıştır⁴⁴. 20. yüzyılda, bireyin, uluslararası hukukun öznesi durumuna gelmesi, insan hakları alanındaki en önemli gelişme olarak nitelendirilmektedir⁴⁵.

II. Dünya Savaşı öncesine kadar insan haklarının korunmasının egemen devletlerin yetkisinde olduğu kabul edilmiştir. İnsan hakları sorununu dünya politikası şekline dönüştüren olay Nazilerin Yahudilere karşı etnik temizleme hareketinin, Nürenberg Savaş Suçları Mahkemesi'nde insanlık aleyhine işlenen bir suç olarak görülmesidir⁴⁶. Nazilerin, Yahudilere, çingenelere ve komünistlere yaptığı muamelenin korkunçluğu; tarihte ilk kez, bir devletin kendi vatandaşlarına yaptığı bir şeyin başka devletler tarafından yargılanması sonucunu

⁴⁰ TARHANLI, Turgut, "Kuvvet Kullanma, Meşruiyet ve Hukuk", Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 20, 2003, s. 134.

⁴¹ İbid, s. 152.

⁴² UYGUN, 2003, s. 261.

⁴³ TARHANLI, 2003, s. 143.

⁴⁴ CORTEN, Oliver, "Humanitarian Intervention: A Controversial Right", UNESCO Courier, July-August 1999, s. 57.

⁴⁵ TURHAN, 2003, s. 225.

⁴⁶ DONNELLY, Jack, "State Sovereignty and International Intervention: The Case of Human Rights", Beyond Westphalia, ed. Gene Lyons ve M. Mastraduno, 1995, s. 122.

doğurmuştur⁴⁷. 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi⁴⁸, 1966'da yaptırım mekanizmalarını da içeren Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri⁴⁹ kabul edilmiştir. Bu dönemde insan hakları normlarının uygulanması tamamıyla devletlere bırakılmıştı. 1960 sonlarında bu durum değişmeye başlamıştır. Birleşmiş Milletler Özel Araştırma Komitesi İsrail'deki insan hakları ihlallerini araştırmaya başlamıştır. Daha sonra Güney Rodezya'da, Şili'de ve Güney Afrika'da benzer incelemeler yapılmaya başlamıştır. 1970 başlarında insan hakları ile ilgili sivil toplum örgütleri belirleme ve politik bir güç olarak devletler üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Bu dönemde ayrıca kadın hakları, işkencenin önlenmesi ve çocuk hakları alanında yeni uluslararası düzenlemeler ortaya çıkar ve insan hakları uluslararası ilişkilerin en önemli konusu haline gelmiştir. B.M. bünyesindeki İnsan Hakları Komisyonu, özellikle 1980'lerde çeşitli ülkelerde insan hakları ihlalleri ile ilgili araştırmalar yapmaya ve raporlar düzenlemeye başlamıştır. Bunun yanında İnsan Hakları Komitesi, devletlerden insan hakları ihlalleri ile ilgili rapor isteme yetkisini kullanmaya başlamıştır.

Birleşmiş Milletler insan hakları rejimine ek olarak Avrupa Konseyi bünyesinde 1950'de imzalanan ve 1953'te yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (A.İ.H.S.)⁵⁰ ve getirdiği denetim mekanizmaları da egemenliğin mutlak ve sınırsız niteliğinin değişmesine neden olmuştur. Özellikle Sözleşmede tanınan hakların güvence altına alınmasını sağlamakla görevli Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, devletlerin denetlenmesi konusunda önemli rol oynamaktadır⁵¹. Bu çerçevede, bireylerin, kendi devletlerinden başka kurumlarda hak arayabilmeleri geleneksel egemenlik anlayışı ile bağdaşmamaktadır⁵².

Bir devletin kendi halkı üzerindeki insan hakları ihlalleri, bir 'iç mesele' olarak görülmemekte, uluslararası barış ve güvenlik açısından da tehdit olarak değerlendirilmektedir. Kosova olaylarında görülen ve soğuk savaş sonrası bazı devletlerin parçalanması ile ortaya çıkan insan hakkı ihlallerinin, etnik temizleme ya da soykırım hareketlerine dönüşmesi müdahale fikrini daha da gerekli kılmıştır. Klâsik uluslararası normlara göre böyle bir durumda yargısal yollara başvurmak için ilgili devletin izni ve onayı gerekir. Oysa müdahale hakkı bu geleneksel anlayışın çok ötesine geçmektedir. Müdahale hakkı, insan haklarına saygılı olmayan devletin egemenliğine de saygı duyulamayacağı anlayışına dayanır. Hiçbir devlet, şartlar ne olursa olsun, vatandaşlarına 'eziyet' etme hakkına sahip değildir ve bu durumda uluslararası toplumun müdahalesi 'meşrû' olarak görülmektedir⁵³. Irak, Haiti, Ruanda gibi müdahalelerde ana gerekçe bu

⁴⁷ BELGE, Murat, "AB ve Globalleşme Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü ve Ulusal Egemenliğin Geleceği", Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 20, 2003, s. 40.

⁴⁸ İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 10 Aralık 1948, metin için bakınız, www.un.org

⁴⁹ 16 Aralık 1966'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Sözleşmeleri, "Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" ve "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme"den oluşmaktadır, metin için bakınız, www2.ohchr.org

⁵⁰ İnsan Haklarının ve Temel Hürriyetlerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, 3 Kasım 1950, metin için bakınız, www.coe.org

⁵¹ ROSAS, Allan, "State Sovereignty and Human Rights: Towards a Global Constitutional Project", Political Studies, 1995, Vol. XLIII, s. 70.

⁵² EROĞUL, Cem, "Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına ve Anayasa Yargısına Etkileri", Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 20, 2003, s. 197.

⁵³ CORTON, 1999, s. 58.

olmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki, güçlü devletlerin bu gerekçeyi, başka devletlerin iç işlerine müdahale etmek için icat ettikleri bir bahane olarak niteleyenler de vardır⁵⁴. Hatta bu bahanenin suistimale açık olduğu iddia edilmekte ve buna örnek olarak da A.B.D'nin Irak operasyonları gösterilmektedir⁵⁵.

İnsani müdahale sorununun yanı sıra, insan hakları konusunun, siyasal baskı aracı olarak kullanılabilmesi endişesi ve küreselleşmenin insan hakları konusunda seçmeci bir yaklaşım sergilediği eleştirileri de vardır. Bu noktada yaşam ve mülkiyet hakları gibi haklara çok önem verildiği, çalışanlar ve yoksulları ilgilendiren haklar konusunda pasif kalındığı ileri sürülmektedir⁵⁶. İnsan hakları rejiminin bir parçası olarak azınlıklara saygı kavramı, 1990'lardan sonra uluslararası ilişkilerin "olmazsa olmaz" bir koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun neticesinde, azınlıklara saygı ölçütlerine uymayan ülkeler, gittikçe yoğun bir şekilde dış müdahale ile karşılaşmaktadır⁵⁷. Eskiden bir ülkedeki insan hakları ihlallerinden bahsetmek bile iç işlerine müdahale sayılırken, bugün uluslararası toplum, insan hakları ihlalleri durumunda özellikle B.M.'in müdahale etmesini beklemektedir.

Görüldüğü gibi klâsik anlamda egemenlik anlayışı, gelişen yeni dünya düzeninde geçerli değildir. Klâsik anlayıştan farklı olarak artık egemen devlet, insan haklarına riayet ettiği sürece meşrû olarak kabul edilmektedir⁵⁸. Devletin ülke sınırları içinde bütün gruplara karşı üstün olduğu ve kendi yetkilerini serbest iradesi ile belirlediği, sınırsız otoriteye sahip olması anlayışı artık geçerliliğini yitirmiştir. Ülke içindeki sivil toplum örgütleri, uluslararası toplum ve uluslararası normlar devlet otoritesini sınırlamakta ve denetlemektedir. Temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınabilmesi için, bu şekilde çok boyutlu bir denetim mekanizması gereklidir ve *Belge'ye* göre "dünyada insan haklarını korumanın başka bir yolu yoktur"⁵⁹.

F. EKOLOJİ VE ÇEVRE ALANINDAKİ GELİŞMELER

Egemenlik, sadece devletin vatandaşları üzerindeki otoritesi değil, sınırları içindeki tüm olaylara da hâkim olabilmesi anlamına gelir. Devletlerin belirlenmiş sınırlara sahip olmalarına karşılık, ekoloji ve çevre sorunları, ülke sınırlarını aşmakta, bireylerin, toplumların hatta devletlerin tek başlarına çözemeyecekleri sorunlar haline gelmektedir⁶⁰. Bunun yanında dünyanın 'ortak miras' ve 'ortak yaşam alanı' sayılması anlayışı geliştikçe ülkelerin kendi sınırları içindeki çevre sorunları 'iç sorun' olarak görülmekten çıkmaktadır⁶¹.

⁵⁴ AYYOB, Muhammed, "Humanitarian Intervention and State Sovereignty", *The International Journal of Human Rights*, Spring 2002, Vol. 6, No.1, s. 81; HAKYEMEZ, 2004, s. 103.

⁵⁵ SCHWARS, Rolf – JÜTERSONKE, Oliver, "Divisible Sovereignty and the Reconstruction of Iraq", *Third World Quarterly*, 2005, Vol. 26, No. 4-5, s. 650.

⁵⁶ EROĞUL, 2003, s. 211.

⁵⁷ ORAN, 2003, s. 63.

⁵⁸ HAKYEMEZ, 2004, s. 88.

⁵⁹ BELGE, 2003, s. 40.

⁶⁰ CAMILLERI - FALK, 1994, s. 171.

⁶¹ DYER, Hugh, "The Environment in International Relations", *British Journal of Politics and International Relations*, April 2001, Vol. 3, No. 1, s. 107.

Bu anlayış üzerine kurulu 'Green Peace' gibi çevre örgütleri, devletler üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Bu nedenle evrensel çevre kavramı, devletlerin gözardı edemeyeceği bir konu haline gelmiştir. Çevre sorunları ile ilgili bilinç arttıkça ve yayıldıkça, devletler üzerindeki iç ve dış baskıların artması da doğaldır. Bu baskılar daha çok devletleri evrensel çevre standartlarına uymaya zorlamada yoğunlaşmaktadır⁶². Aslında çevre konularında devletler üzerindeki baskı yeni birşey değildir. Yeni olan, çevre sorunlarına bakışın küreselleşmesidir.

1985 yılında Çernobil nükleer reaktörünün patlaması ve radyoaktif gazların başka ülkelere yayılması, çevre ve ekoloji konularının tek bir ülkenin iç sorunu sayılamayacağını göstermiştir. Klâsik anlamda egemenlik anlayışı, olayların, insanların ve sorunların belirlenmiş sınırlar içinde olması varsayımı ile mümkün olabilir. Oysa bugün çevre ile ilgili sorunlar belli bir fiziksel sınır içinde kalmamaktadır. Devlet otoritesinin belirlenmiş sınırlar içinde geçerli olmasına karşılık, sorunlar sınır tanımamaktadır. İkinci nesil çevre sorunları olarak adlandırılan iklim değişikliği ve ozon tabakası sorunları kaçınılmaz olarak uluslararası çözüm gerektirmektedir. Dahası, devletler bu tür çevre problemlerini tek başlarına çözecek bilgi ve teknolojiye de sahip değildir. Bu da günümüz modern devletlerini ekoloji ve çevre açısından birbirine bağımlı hale getirmektedir. Çoğu zaman bir devletin oluşturacağı çevre politikası veya çözüm yöntemi, başka devletlerin belirleyeceği politika ya da çıkar ile sınırlanmaktadır⁶³. Bu bağımlılık çevre konularında uluslararası anlaşmaların yapılmasına neden olmuştur. Bunlara örnek olarak 1972 B.M. İnsan Çevre Konferansı (Stokholm Bildirisi) ⁶⁴, 1992 B.M. İklim Değişikliği Çerçeve Konvansiyonu⁶⁵ ve 1997 Kyoto Protokolü⁶⁶ gösterilebilir. Bu uluslararası anlaşmalar, devletlere çevre konusunda birtakım yükümlülükler getirmektedir. Bu gelişmeler sonucunda çevre hukuku, uluslararası hukuk ve iç hukukun iç içe geçtiği bir dal olarak gelişmektedir. Giderek önemi artan 'insanlığın ortak çıkarı' prensibi nedeniyle çevre konusunda devletlerin tek başlarına karar alma ve uygulama yetkileri kısıtlanmış durumdadır.

Çevre ve ekoloji ile ilgili konular devletlerin ekonomi ve enerji tercihleri ile çatışabilmektedir. Konu ile ilgili olarak, nükleer enerji kullanımına karşı sivil toplum örgütleri son derece hassastır. Böyle durumlarda devletlerin, hem içindeki hem de dıştaki çevre örgütlerinin baskısına maruz kaldıkları görülmektedir. Çevre korunmasının küresel bir sorun olarak görülmesi ülkelerin çevre ile ilgili konularda serbest karar almalarını engellemektedir.

⁶² CORCA, Ken, "Environmental Protection, International Norms and State Sovereignty", *Beyond Westphalia*, s. 167.

⁶³ MELKAS, Erika, "Sovereignty and Equity within the Framework of the Climate Regime", *Review of European Community and International Environmental Law*, 2002, Vol. 11, No. 2, s. 115.

⁶⁴ B.M. Çevre Konferansı Bildirisi, 5-16 Haziran 1972, metin için bakınız, www.unep.org

⁶⁵ B.M. İklim Değişikliği Çerçeve Konvansiyonu, 9 Mayıs 1992, metin için bakınız, <http://treaties.un.org>

⁶⁶ B.M. İklim Değişikliği Çerçeve Konvansiyonu Kyoto Protokolü, 11 Aralık 1997, metin için bakınız, <http://treaties.un.org>

G. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN ETKİSİ

Uluslararası işbirliği gereği fikri, ilk önce 1919 yılında ortaya çıkmış olmasına karşılık 1945 yılına kadar devletlerin faaliyetlerini kontrol edecek nitelikte bir uluslararası kuruluş ortaya çıkmamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında, devletlerin varlığını sürdürebilmelerinin sağlanmasının en etkili yolunun egemenliğin kısıtlanması olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır⁶⁷. Devletler birtakım ortak amaçları gerçekleştirmek için egemenlik yetkilerinden bir kısmını uluslararası kuruluşlara devretmenin gerekliliğine ve yararına inanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda da birçok bölgesel ve küresel uluslararası örgüt ve bunlara bağlı yargı organları ortaya çıkmıştır. Uluslararası kuruluşlara üyelik ve uluslararası antlaşmaların imzalanması yoluyla, devletlerin egemenliklerini kendi iradeleri ile sınırlandırmaları, egemenliğin, mutlak ve bölünmez niteliğini ortadan kaldırmaları demektir⁶⁸.

Egemenlik devri, 'egemenliğin bölünebilir' bir kavram olduğu varsayımına dayanmaktadır⁶⁹. Bu kuruluşlara üye olan ülkeler ilgili kuruluşun öngördüğü birtakım yükümlülükler altına girmişlerdir. Ancak bu yükümlülüklerle uymama durumunda uygulanacak yaptırım, her uluslararası kuruluşta farklıdır. Bu nedenle her uluslararası kuruluşta üyelik, egemenliğin aynı derecede kısıtlanması sonucunu doğurmaz. Ulus-üstü kuruluşlara üyelik, egemenlik haklarının devredilmesine neden olabilir. Eğer bir kuruluşun 'anayasa' niteliğinde bir kuruluş anlaşması varsa, tüm üyeleri bağlayıcı karar alma yetkisine sahipse, kararlar oy çokluğu ile alınıyorsa, alınan kararları uygulayacak mekanizmalar mevcutsa, üye ülke vatandaşlarının karar alma sürecine katılımı söz konusuysa ve kuruluşun üye ülkeleri yargılama yetkisine sahip bir yargı organı varsa, bu tür bir kuruluşun ulus-üstü bir nitelik taşıdığı söylenebilir⁷⁰. Günümüzde bu nitelikleri taşıyan en önemli kuruluş Avrupa Birliği'dir (AB).

Avrupa Birliği, 1951 Paris Antlaşması ile başlayan ve yaklaşık 50 yıl süren bir bütünleşme sürecinin sonucudur. AB'ne üyelik egemenlik haklarının sınırlandırılması sonucunu doğurmaktadır. AB, ulus devletlerin kendisine devrettiği yetkiler çerçevesinde, üye devletleri bağlayan nihai kararlar almakta, eskiden ulus devletlere ait olan bazı egemenlik yetkilerini kullanmaktadır⁷¹. Dolayısıyla AB üyesi ülkeler açısından egemenliğin klâsik anlamı, çoktan değişmiştir⁷². Yirmi yedi üye ülkenin anayasalarında egemenlik devrine olanak tanıyan maddeler yer almaktadır⁷³. Aslında henüz üye olmamış ülkeler açısın-

⁶⁷ MARTINEZ, Magdalena M., *National Sovereignty and International Organizations*, Netherlands, Kluwer Law International, 1996, s. 65.

⁶⁸ UYGUN, 2003, s. 255.

⁶⁹ LAKE, A. David, "Delegating Divisible Sovereignty: Sweeping a Conceptual Minefield", *Review of International Organizations*, 2007, Vol. 2, s. 220.

⁷⁰ GÜNDÜZ, 1991, s. 108.

⁷¹ GÖZTEPE, Ece, *Avrupa Birliği'nin Siyasal Bütünleşmesi ve Egemenlik Yetkisinin Paylaşılması Sorunu*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2008, s. 59.

⁷² WALLACE, William, "The Sharing of Sovereignty: the European Paradox", *Political Studies*, 1999, Vol. XLVII, s. 503.

⁷³ Örneğin, Almanya 25. Maddeyi eklemiş, Belçika 1970 yılında 33. maddesi ile buna olanak tanımış, Hollanda Anayasası 1983'de değiştirilerek 92. madde getirilmiş, Lüksemburg Anayasası'na 49a maddesi eklenmiş, Danimarka Anayasası 20. maddesi bu doğrultuda değiştirilmiş, Yunanistan Anayasası'na 28/2 fıkrası eklenmiş, İspanya'da 1987 yılında anayasa değişikliği yapılmış ve 93. madde getirilmiş, Portekiz 1989'da, Finlandiya ve İsveç

dan da durum farklı değildir. Çünkü AB üyelik kriterleri, devletlerin klâsik egemenlik anlayışını zorlamakta hatta bu anlayışta direnen ülkeler açısından üyelik olanaksız dahi olmaktadır. Bu nedenle Polonya gibi bazı ülkeler, daha aday olmadan önce anayasalarını değiştirerek egemenlik devrini mümkün kılmışlardır. Uluslararası hukuktan farklı, kendine özgü bir hukuk düzeni kuran AB'nin egemenlik devrine dayandığı Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD) tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

... AET anlaşması, akit devletler arasında karşılıklı yükümlülükler yaratan bir anlaşmadan çok daha fazlasını oluşturmaktadır. Topluluk yararına, devletlerin sınırlı alanlarda egemenlik haklarının kısıtlandığı bir hukuk düzeni oluşturulmuştur⁷⁴.

Üye ülkelerden AB'ye yetki devri Antlaşmalar ile gerçekleşmekte ve sürekli genişleyen alanları kapsamaktadır. Bir kere yetki devredildikten sonra, üye devletlerin devredilen yetkiler çerçevesinde tasarruf yetkilerinin ortadan kalktığı kabul edilmektedir⁷⁵. AB hukukunun en önemli özellikleri, bu hukuk sisteminin prensip olarak iç hukukta hiçbir transformasyon işlemine gerek olmadan doğrudan uygulanması ve iç hukuk normlarına üstün olmasıdır. Bu iki özellik, AB normlarının ulusal yasaların üstünde yer alması ve ulusal mahkemelerde uygulanması sonucunu doğurur. Ayrıca üye ülkeler, belirli alanlarda yasa yapma yetkilerini AB organlarına devrettiklerinden ulusal parlâmentoların bu alanda yetkileri de kısıtlanmış olur⁷⁶. Ancak AB'nin en önemli özelliği, bu kurallara uymayan devletleri zorlayacak mekanizmalarının varlığıdır.

AB Komisyon'u, üye ülkelerin AB normlarını ve politikalarını uygulayıp uygulamadıklarını denetleme ve gerektiğinde ATAD önünde dava açıp, üye ülke aleyhine para cezası verilmesini sağlama yetkilerine sahiptir. Komisyon'un bu yetkisine ek olarak, herhangi bir üye ülke de başka bir üye ülkenin AB hukukunu ihlâl ettiği kanaatine varırsa, ATAD önünde sözkonusu ülke aleyhine ihlâl davası açabilmektedir. Bunun sonucunda, düzenleme yetkisinin AB'ye devredildiği alanlarda, üye devletlerin egemenliğin aslı unsurlarından olan norm koyma ve uygulama yetkisine tam anlamıyla sahip olmadığı, belli bir toprak parçası üzerinde en üstün güç olma özelliğini de kaybettiği görülmektedir⁷⁷. Bu görünümüyle egemenlik, AB organları ile üye devletler arasında bir yetki bölüşümü şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kimi yazarlar, devredilenin egemenlik olmadığını, egemenliğin hâlâ halkta olmasına karşılık, egemenliği kul-

1994'te, Avusturya ise 1995'te, Polonya 1997'de, anayasalarında egemenlik devrine olanak tanıyan değişiklikleri yapmışlardır; ayrıntılı bilgi için bakınız, SOYKAN ADOĞLU, Hacer, Direct Effect and Supremacy of EC Law: Possible Effects on Turkish Constitutional System, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eastern Mediterranean University, Institute of Research and Graduate Studies, 1998, s.57-82.

⁷⁴ CRAIG, Paul - DE BURCA, Grainne, EC Law: Text, Cases and Materials, New York, Oxford University Press, 1997, s. 153.

⁷⁵ GÖZTEPE, 2008, s. 86.

⁷⁶ MARTINEZ, 1996, s. 158.

⁷⁷ GÖZTEPE, 2008, s. 87.

lanacak organın değiştiğini savunurlar⁷⁸. Durum ne olursa olsun egemenlik kavramının, eski anlayışından çok farklı olduğu açıktır. Egemenlik devrinin içeriğini *Jean Victor Louis* şu şekilde tanımlamaktadır:

Egemenlik devri, kara parçasının devri gibi maddesel bir anlamda algılanmamalıdır. Buna karşılık egemenlik devri, bazı yetkilerin Topluluk organlarına devredilmesi ve bunun sonucunda da belli bir konuda yetkinin devletlere mi, Topluluk organlarına mı ait olduğunun belirlenmesi sorunudur⁷⁹.

Bu anlamda egemenlik devri, daha çok bir yetki paylaşımını içermekte ve klâsik egemenlik tanımına uymamaktadır. Klasik egemenlik tanımındaki mutlak ve bölünmez anlayışa karşılık, AB'ne üye ülkeler açısından "bölünmüş egemenlik" kavramı ortaya çıkmaktadır⁸⁰. Dahası, AB derinleşme süreci içinde ulusal semboller de dönüşüme uğramakta; para birimi değişmekte ve dille ilgili gelişmeler yaşanmaktadır. Buna karşılık, güç ve meşruiyet ilişkisi açısından bakıldığında, ulusal egemenliklerin de AB içine yansıtıldığı ortaya çıkmaktadır⁸¹. Bu noktada devletler, AB yasama sürecine katılarak hem kendi hem de başka devlet sınırlarında uygulanacak ve vatandaşlar için haklar yaratacak düzenlemeler yapmaktadırlar. Bu düzenlemeleri yapmak için üye devletlerden devredilen ve Topluluk kurumlarında toplanan 'ortak' yetkileri kullanmaktadırlar. Dolayısıyla egemenliğin 'ulusal' olma özelliği de ortadan kalkmaktadır. Dahası AB Parlamentosu'ndaki temsilcileri aracılığı ile yasama prosedürüne katılan halk, kendi ülkesi adına değil, Avrupa halkları adına bu işlevi yerine getirmektedir. ATAD, üye ülkelerin hukuk sistemine de müdahalelerde bulunarak yargılama hukuklarını da etkilemektedir. Çok kısa olarak belirtilen AB hukuk sistemi, klâsik egemenlik anlayışını neredeyse ortadan kaldırmakta⁸², yeni egemenlik anlayışı daha çok bir yetki bölüşümüne dayanmaktadır.

III. SONUÇ

Egemenlik kavramı, son elli yıl içinde dünyadaki gelişmelere paralel olarak bir gelişim ve dönüşüm geçirmektedir. Uluslararası toplum, yıllar içinde, egemenlik kavramını, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, yeniden yapılandırmış ve yorumlamıştır. Klâsik egemenlik anlayışını benimseyen ve savunan B.M. bile bu süreç içindeki eylem ve açıklamaları ile egemenlik kavramının değiştiğini ortaya koymuştur. Demokrasi ve insan haklarının evrensel değerler olarak öne çıkması, egemenlikten daha 'kutsal' sayılabilecek kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sürekli gelişen ve dönüşen egemenlik kavramının, bu devrim süreci içinde nereye varacağı ya da yerini hangi kavramın alacağı henüz belli değildir. Küreselleşme dünyayı daha da bağımlı hale getirmiş, bu gelişmeler ulus devletin gücünü giderek zayıflatmış, ancak varlığını sona erdirecek boyutlara da ulaşmamıştır⁸³. Görünen odur ki, 'egemen devlet' toplumun

⁷⁸ LAKE, 2007, s. 232.

⁷⁹ LOUIS, Jean Victor, The Community Legal Order, Brussels, The European Perspectives Series, 1995, s. 13.

⁸⁰ GÖZTEPE, 2008, s. 89.

⁸¹ DAVUTOĞLU, 2003, s. 55.

⁸² WALLACE, 1999, s. 519.

⁸³ KOÇAK, 2006, s. 274.

ve siyasal otoritenin ana odağı olma özelliğini giderek yitirmektedir. Tüm bu erimeye karşın devletler, normların ve politikaların oluşmasında, uygulanmasında, zorlanmasında ve yorumlanmasında önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Egemenlik kavramındaki değişim, ulus devleti ortadan kaldırmakta, ancak yapısını, yetkilerini, karar alma ve uygulama yöntemlerini, değiştirmektedir. Bu süreçte, ulus devletlerin egemenlik alanları yeni nitelik kazanmakta, yeni egemenlik alanları ve tanımlamaları oluşmakta ve her bir ulus devletin farklı egemenlik yaklaşımları şekillenmektedir⁸⁴. Bugün egemenlik, özellikle demokratik hukuk devletleri açısından bölünebilir, devredilebilir ve kısıtlanabilir bir yetki olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, devletin varlığını tehdit edici değil, meşruluğunu artırıcı bir unsura dönüşme potansiyeline sahiptir. Demokratik hukuk devleti ilkelerine bağlı, insan hak ve özgürlüklerine saygılı bir devletin egemenliği tartışma konusu yapılmamaktadır.

Uluslararası ilişkilerinde egemenlik, daha çok bir devletin 'yasallığı' ile ilişkilendirilmektedir⁸⁵. Bu yasallık; devletin bağımsızlığının tanınmasını, uluslararası ilişkilere 'devlet' sıfatı ile katılmasını sağlayan bir unsurdur. Örneğin Kanada 'bağımsız devlet' sıfatı ile uluslararası sistemde yer alırken, Quebec böyle bir statüye ya da bu statünün sağlayacağı olanaklara sahip değildir. Bu çerçevede, özellikle dış egemenlik, uluslararası sistemde devlet olarak kabul edilmenin önemli bir unsuru olmaya devam etmektedir. Buna karşılık, dünyadaki hızlı teknolojik, ekonomik, ekolojik ve sosyal değişimler, tek başına egemen devletlerin ve devletlerin oluşturduğu uluslararası sistemin korumakta yetersiz kaldığı yeni değerler, çözmekte zorlandığı yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşme adı verilen bu yeni düzen, alternatif kurumları ve düzenlemeleri gerektirmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan sonuçların, egemen devlet eksenli bir sistemle çözülmesi çok zordur. Yeni uluslararası sistemde egemen devletler, sistemin unsurlarından sadece biridir. Uluslararası kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin ve uluslararası toplumun rolü giderek artmaktadır. Egemen olmayanları sistemden dışladığından, klâsik egemenlik kavramı, günümüz uluslararası sisteminde etkili bir kavram olma niteliğini yitirmektedir.

⁸⁴ DAVUTOĞLU, 2003, s. 53.

⁸⁵ JACKSON, Robert, "Introduction: Sovereignty at the Millenium", Political Studies, 1999, Vol. XLVII, p. 425.

KAYNAKÇA

- Adaoğlu, Soykan Hacer, *Direct Effect and Supremacy of EC Law: Possible Effects on Turkish Constitutional System*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eastern Mediterranean University, Institute of Research and Graduate Studies, 1998.
- Aknes, Age, "The United Nations and Intra-State Conflicts", *Subduing Sovereignty*, ed., Marianne Heidberg, London, Printer Publishers, 1994.
- Annan, Kofi, *We the Peoples: The Role of United Nations in the 21. Century*, New York, United Nations, 2001.
- Ansell, Christopher - Weber, Steven, "Organizing International Politics: Sovereignty and Open Systems", *International Political Science Review*, Vol. 20, No. 1, 1999, s. 73-93.
- Ayyob, Muhammed, "Humanitarian Intervention and State Sovereignty", *The International Journal of Human Rights*, Vol. 6, No. 1, Spring 2002, s. 81-102.
- Belge, Murat, "AB ve Globalleşme Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü ve Ulusal Egemenliğin Geleceği", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20, 2003, s. 37-44.
- Biersteker, Thomas - Weber, Cynthia, "The Social Construction of State Sovereignty", *State Sovereignty as Social Construct*, ed., T. Biersteker - C. Weber, England, Cambridge University Press, 1996.
- Camilleri, J.A. - Falk, Jim, *The End of Sovereignty*, England, Edwar Elgar Publishing Ltd., 1994.
- Corca, Ken, "Environmental Protection, International Norms and State Sovereignty", *Beyond Westphalia*, ed., Gene M. Lyons - M. Mastanduno, Baltimore, John Hopkins University Press, 1995.
- Corten, Oliver, "Humanitarian Intervention: A Contraversial Right", *UNESCO Courier*, July/August, 1999, s.57-59.
- Craig, Paul - De Burca, Grainne, *EC Law: Text, Cases and Materials*, New York, Oxford University Press, 1997.
- Crawford, James, "Negotiating Global Security Threats in a World of Nation State: Issues and Problems of Sovereignty", *American Behavioral Scientist*, Vol. 38, No. 6, May 1995, s.867-889.
- Davutoğlu, Ahmet, "Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20, 2003, s. 46-57.
- Donnelly, Jack, "State Sovereignty and International Intervention: The Case of Human Rights", *Beyond Westphalia*, ed., Gene M. Lyons - M. Mastanduno, Baltimore, John Hopkins University Press, 1995.
- Dyer, Hugh, "The Environment in International Law", *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 3, No. 1, April 2001, s. 105-114.
- Eroğul, Cem, "Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına ve Anayasa Yargısına Etkileri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20, 2003, s. 196-213.
- Ginsberg, Benjamin, *The Captive Public*, New York, Basic Books Publishers, 1986.

- Göztepe, Ece, *Avrupa Birliği'nin Siyasal Bütünleşmesi ve Egemenlik Yetkisinin Paylaşılması Sorunu*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2008.
- Gündüz, Aslan, "Eroding Concept of National Sovereignty: The Turkish Example", *Marmara Journal of European Studies*, Vol.1, No.1-2, 1991, s.99-154.
- Hakyemez, Yusuf Şevki, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2004.
- Howell, Llewellyn, "The Age of Sovereignty Has Come to an End", *USA Today (Magazine)*, Vol. 127, No. 2640, September, 1998, s.23-25.
- Huston, James, "Democracy by Scripture versus Democracy by Process", *Civil War History*, Vol. 43, No. 3, September 1997, s.189-201.
- Jackson, Robert, "Introduction: Sovereignty at the Millenium", *Political Studies*, Vol. XLVII, 1999, s. 423-430.
- Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993.
- Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992.
- Khan, Ali, *The Extinction of Nation State*, Hague, Kluwer Law International, 1996.
- Kitfield, James, "Not-So Sacred Borders, (National Sovereignty and Kosovo Crisis)", *National Journal*, Nov.1999, s.3386-3390.
- Koçak, Mustafa, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2006.
- Lake, David, "Delegating Divisible Sovereignty: Sweeping a Conceptual Minefield", *Review of International Organizations*, Vol. 2, 2007, s. 219-237.
- Louis, Jean Victor, *The Community Legal Order*, Brussels, The European Perspectives Series, 1995.
- Madrid, Miguel de la, "National Sovereignty and Globalization", *Houston Journal of International Law*, Vol. 19, No. 3, Spring 1997, s.553-563.
- Makinda, Samuel, "The United Nations and State Sovereignty: Mechanisms for Managing International Security", *Australian Journal of Political Science*, Vol.33, No.1, March 1999, s.101-116.
- Martinez, M. Magdalena, *National Sovereignty and International Organizations*, Netherlands, Kluwer Law International, 1996.
- Melkas, Eriika, "Sovereignty and Equity within the Framework of the Climate Regime", *Review of European Community and International Environmental Law*, Vol. 11, No. 2, 2002, s. 115-128.
- Nolan, E. Janne, "Sovereignty and Collective Intervention: Controlling Weapons of Mass Destruction", *Beyond Westphalia*, ed., Gene M. Lyons - M. Mastanduno, Baltimore, John Hopkins University Press, 1995.
- Oran, Baskın, "Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü, Azınlıklar ve Türkiye", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20, 2003, s. 61-93.
- Pierson, Christopher, *The Modern State*, London, Routledge, 1996.

Rodeo, Carlton Clymer, et.al., *Introduction to Political Science*, Singapore, McGraw Hill, 1983.

Rosas, Alan, "State Sovereignty and Human Rights: Towards a Global Constitutional Project", *Political Studies*, Vol. XLIII, 1995, s. 61-78.

Schattschneider, E.E, *The Semisovereign People*, San Francisco, Holt, Rinehart & Winston, Inc., 1983.

Schwars, Rolf – Jütersonke, Oliver, "Divisible Sovereignty and the Reconstruction of Iraq", *Third World Quarterly*, Vol. 26, No. 4-5, 2005, s. 649-665.

Stokes, Bruce, "Economic Interests: It's All About Power", *National Journal*, Vol. 20, 1999, s.3392-3395.

Strange, Susan, "The Defective State", *Daedalus*, Vol. 124, No. 2, Spring 1995, s.55-75.

Tarhanlı, Turgut, "Kuvvet Kullanma, Meşruiyet ve Hukuk", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20, 2003, s. 133-156.

Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım, 1986.

Turhan, Mehmet, "Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkileri ve Türk Anayasa Mahkemesi", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20, 2003, s. 215-248.

Uygun, Oktay, "Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20, 2003, s. 250-284.

Wallace, William, "The Sharing of Sovereignty: the European Paradox", *Political Studies*, Vol. XLII, 1999, s. 503-521.

Wang, Guiguo, "The Impact of Globalization on State Sovereignty", *Chinese Journal of International Law*, Vol. 3, 2004, s. 473-483.